

*Тетяна Степанівна ЦИБУЛЯ,
викладач кафедри філософії Київського
національного економічного університету*

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ “ТРАДИЦІЯ” В СУЧАСНИХ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТА ЕСТЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Динаміка соціокультурних процесів, що їх переживає людство, актуалізує ряд проблем, які пов'язані з характером подання соціокультурного досвіду минулого в нинішньому бутті. Мова йде, зокрема, про дискретність та цілісність історичного часу, про присутність минулого в сучасності та вплив минулого на сьогодні.

Минуле справляє вплив на теперішнє і через нього на майбутнє, а тому визначення відношення до досвіду поколінь, що минули, зафіксоване в результатах їхньої діяльності, є обов'язковою передумовою людської (будь-якої людської) дії. Причому саме в ситуації кризи, соціальної напруги виникає загострене бажання й потреба – в зв'язку з пошуками виходу з кризи – переоцінки минулого, бажання повернутися до “витоків”, відкинути їх чи, навпаки, ствердитися в їхній істинності. Нинішнє покоління людей відчуває настійну потребу в опорі на історичну спадщину минулого.

Сьогодні визнається той факт, що людина не може жити й творити поза традицією. Вона живе в традиції, з самого початку “занурена” в неї, знаходиться “всередині” неї. Залучення до традиції надає реальну можливість не потрапити в ситуацію, яку С.Аверинцев образно назвав “хронологічним провінціалізмом” [2, 20], коли тимчасове приймається за вічне, мода за прогрес, а упередження перетворюються на аксіоми. При використанні досвіду минулого ми здатні краще зрозуміти власні можливості, оцінити себе та використати отриманий результат із найбільшою користю. Традиція не “предлежить” людині, а пронизує її, не “внеположена” їй, а створює невід'ємну частку людського буття, є найважливішим механізмом включення нового покоління та індивіда в систему існуючих відносин суспільства в цілому. Все, що притаманне людині як соціокультурній істоті, набувається прижиттєво – силою традиції, засвоєнням досвіду культури. Необхідно підкреслити, що розрив із традицією – це один із проявів кризи культури і водночас кризи особистості, яка втрачає свою повноту та життєвість по мірі того,

як втрачає історичну пам'ять, забуває про свої витoki, як простягаються в глибину віків. Розрив із традицією зводить культуру до беззмiстовного формалiзму, яким так багата iсторiя ХХ столiття. Але й консервацiя традицiй була причиною регресу культури, що пiдтверджується на рiзних рiвнях iсторiї науки та культури. Як було сказано Л.Колакiвським, якби ми (люди) зберiгали безумовну вiрнiсть традицiї, то й понинi жили б у печерах, але якщо б порвали з нею повнiстю, то довелось би повернутись до печер [Див. 13, 6]. Традицiя є постійним елементом людської культури взагалі, характерним для всiєї суспiльної практики способом передачі досвiду поколiнь.

Культурна традицiя як специфiчний для суспiльного життя механiзм акумуляцiї та передачі соцiокультурного досвiду людей виникає та конституюється як своєрiдна форма стабiлiзацiї розвитку, опанування його результатiв у процесi колективної творчостi. Поза традицiєю немає соцiальної пам'ятi, отже, девальвуються почуття вiдповiдальностi перед минулим, життя перетворюється на потiк беззмiстовних новаций, виникає вiдчуження людини як вiд iсторiї, так i вiд майбутнього. Отже, традицiя є саме тим важливим гомеостатичним механiзмом культури, який приходить на змiну бiогенетичним формам наслiдування й забезпечує адаптацiю людини в умовах соцiального середовища та природи, що змiнюється.

Специфика традицiї як форми збереження духовних цiнностей та актуалiзацiї їх у нових умовах визначається формальним алгоритмом зв'язку мiж старим та новим, котрий сутнiсно характеризує традицiю. Вона є не просто елементом соцiокультурної спадщини, що передається вiд поколiння до поколiння, а певним *типом передачі* цiєї спадщини. Таким чином, будучи взятою в єдностi своїх формальних та змiстовних моментiв, традицiя може бути визначена як "особливий тип вiдношень мiж послiдовними стадiями" соцiокультурної системи, що розвивається, "при якому на новому рiвнi буття цiєї системи стереотипно та iнварiантно вiдтворюються структурнi та функцiональнi характеристики її попереднього буття" [8, 5].

В концепцiї В.Липинського традицiя постає як доля, що вимагає вiд людини працi та творчостi, боротьби та руху в iм'я творення нового, виходячи й спираючись на усталене. А тому традицiя трактується не як консервативний момент, що забезпечує статику,

нерухомість форм життя, а як творчий, динамічний чинник історичного розвитку. Введення поняття *творчої традиції* зумовлене необхідністю усунення *всепоглинання* як *сторони традиції* (тобто утримання в собі як позитивного, так і негативного досвіду). Лише в критичному традиціоналізмі постає можливість об'єктивного погляду на минуле та сьогодення, можливість заперечення минулого досвіду як винятково позитивного. Прагнення штучно відтворити віджилі форми життя виглядає в кращому випадку комічно; сучасна людина має творити своє буття, свою реальність, але при цьому важливо зберегти плідний дух давнини.

Будь-яке соціальне утворення, на думку В.Липинського, придатне до життя лише тоді, коли вписується в існуючу національну традицію, продовжує та поглиблює її, в іншому разі це буде мертвонародженим дитям. "Кожна нація має тільки таку традицію, яку вона сама в своїй історії витворила... Нищити свою власну... традицію, тому, що в ній є хибі та помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю, це значить нищити самих себе. Досконалити традицію – тобто обережно відкидати з неї все, що в життю нації показало себе шкідливим, все, що для національної творчості оказалось нездоровим, і з любов'ю та пієтизмом розвивати те, що виказало свою творчу силу й життєздатність – ось завдання тих, хто будує, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації зв'язує своє власне життя" [10, 94].

В розгляді нашої проблеми прийнятною є позиція Леві-Строса, який зазначав, що, обмежуючи себе вивченням теперішнього, ми тим самим обмежуємо можливості його пізнання, оскільки "лише погляд на історичний розвиток дозволяє зважити та оцінити елементи теперішнього в їх внутрішніх взаємовідносинах" [9, 19]. Тут можна говорити про співвідношення відправника та адресата, учорашнього та сьогоднішнього, в утримуванні та забуванні соціокультурної спадщини.

Вивчати давнину та сучасність у культурі потрібно таким чином, щоб одночасно вловити і процес пристосування минулого до сучасного (обряд перетворюється на спорт, міф на казку для дітей), і процес пристосування сучасності до минулого (наприклад, коли новий досвід набуває традиційної літературної форми). Необхідно підкреслити, що *збережене минуле* збереглося *певним чином*. Тобто те, що збереглося, не є повністю тим же, що було колись: воно

було *передане*, могло змінити місце, має інше значення, аніж момент своєї появи. Разом з тим маємо наголосити на існуванні постійних елементів культури, котрі зберігаються, попри всі зміни.

Не може бути майбутнього, відірваного від минулого, бо загрози для самого існування суспільства не може бути мови про будь-яке "очищення полотна". Тому недаремно Гегель розділив два питання: про фактичну залежність теперішнього від минулого і про відношення до минулого. Теперішнє в багатьох аспектах залежить від минулого, але це ще не означає, що минуле потрібно брати за зразок в усіх мислимих випадках та ситуаціях.

Для Е.А.Баллера необхідність звернення до традиції постає у зв'язку з аналізом ним категорії "культурна спадщина". В першому наближенні традиція тут є системою дій, що передаються від покоління до покоління і формують почуття та думки людей, викликані певними суспільними відносинами.

Такі ознаки традиції, як "1)обов'язковість системи дій колективу, що втілили в собі думки та почуття, які необхідні для тих чи інших суспільних відносин, 2)необхідність матеріального закріплення цих дій, 3)перетворення цих матеріально закріплених дій на досягнення інших вікових груп, інших поколінь людей, які вступають у дані суспільні відносини" [3, 53-54], не дають чіткого розуміння поняття "традиції". Наведена характеристика не охоплює таких суттєвих ознак традиції, як властивості *набувати* певної стабільності, стійкості та певної самостійності, рухливості.

А оскільки, зазначає Баллер, дефінування традиції повинне мати загальний вираз (адже філософська дефініція саме такою й має бути), вона мусить охоплювати "всі типи традицій, у тому числі ідейні", які є послідовним, стійким зв'язком не лише в часі (історично), але й у просторі (взаємозв'язок одночасно існуючих систем).

Традиції не зводяться лише до зв'язку ідей, вони об'єктивуються в практичній діяльності не лише окремих людей, але й соціальних груп, класів, спільнот, – це "ідейний концентрат діючої частини минулого" (Алоїз Хунінг), котрий неперервно збагачується й звернений до майбутнього, що досить суттєво. Баллер вважає помилковим недооцінювати значення традицій, підкреслюючи, що вони є засобом, який безупинно діє на суспільну психологію.

Саме тому для дослідника неприйнятна позиція розгляду традиції як консервативного начала, як того, що абсолютно протилежне новаторству. (Ця точка зору Е.Баллера нам дуже близька). Він наголошує на тому, що завжди *поряд* існують традиції, в яких сконцентровано досвід попередніх поколінь, і традиції, що народжуються, є квінтесенцією досвіду *сьогоднішнього*; в свою чергу вони будуть підвалинами для прийдешніх поколінь.

Взаємовідносини традиції та спадщини, але трохи в іншому контексті, згадуються у Т.Еліота. В есе "Традиція та індивідуальний талант" він досить чітко проводить розмежування традиції та спадщини і твердить, що традиція – це не питання повторення чи копіювання зразків минулого; не є традицією й те, що приймається в готовому вигляді від попередників. Не можна просто успадкувати традицію, "оволодіти ж нею можна, лише доклавши багато зусиль." Для традиції характерним є чуття історії, яке передбачає "відчуття минулого не лише як того, що вже пройшло, але як і теперішнього" [7, 170], що дає можливість особистості відчувати не лише належність до власного покоління, але й до всіх попередніх, створюючи певний одночасний ряд. Відчуття поєднаності того, що не минає, і того, що минає, створює ситуацію усвідомлення своєї сучасності, знаходження свого місця в часі.

Для К. Поппера традиції виступають як певні єдині та постійні форми поведінки людини, спільність позицій, цінностей та смаків.

Критикуючи історизм Гегеля, К.Поппер зауважує одну важливу ідею, яка "спонукала Гегеля нападати на абстрактний раціоналізм та інтелектуалізм, котрий не визнає почуття обов'язку розуму до традиції" [11, 69]. Це є певним усвідомленням того факту, продовжує автор, що "люди не можуть починати з неспяного аркушу, витворюючи світ думки з нічого, що їхні думки є переважно продуктом інтелектуальної спадщини". Але, наголошує Поппер, це було спільною власністю всіх романтиків, а не особистим внеском Гегеля. Думка про те, що "всі соціальні сутності є продуктами історії, не вигадками, спроектованими розумом, а утвореннями, що виникли з примх історичних подій, із взаємодії ідей та інтересів, із страждань та пристрастей"; ця думка йде ще від Едмунда Берка, чие розуміння значення традиції справило значний вплив на політичну думку німецького романтичного руху.

У сучасних суспільствах традиція потребує раціонального обґрунтувань, розум же утримує за собою традицію. Саме тому Пошпер зазначає, що навряд чи ми зможемо коли-небудь звільнитися від тенет традиції. І навіть те, що ми будемо називати звільненням, – це буде переходом від однієї традиції до іншої. Проте, пише мислитель, ми можемо звільнитися від різноманітних табу, які збереглися в силу традиції. Це можна зробити, не просто відкидаючи традицію, а саме критично сприймаючи її окремі елементи. Людина звільняється від табу, якщо думає про нього, розмірковує про те, зберегти його чи відкинути. Але для здійснення такої рефлексії насамперед потрібно мати чітке уявлення про дану традицію, розуміти її функцію та значення традиції взагалі [Див. 11, 211-212, 248].

Взагалі традицією може стати все – навіть антитрадиціоналізм. У чорновику відгуку на вірш В.Маяковського від 30 (17) грудня 1918 року О.Блок нагадує футуристам, що “руйнація традиції свого роду та ж традиція” [4, 287]. Послідовний антитрадиціоналізм довго не може існувати. Ворожість до традиції як такої може бути притаманна засновникам тих чи інших шкіл, але не самим школам, що вже склалися. Вони (ці школи) стверджують, пропагують власну традицію.

У літературі знаходимо безліч прикладів ставлення до традиції як перешкоди на шляху руху вперед. Так, С.Цвейг у “Трьох майстрах” пише: “Традиція – кам’яний кордон, зведений минулим навколо теперішнього (сьогодення): хто бажає проникнути в майбутнє, повинен переступити його. Адже природа не терпить затримок у пізнанні. Вона вимагає порядку, але любить лише того, хто руйнує її заради створення нового порядку” [14, 132]. Як бачимо, тут взято до уваги лише консервативну здатність традиції, її динамізм залишається осторонь.

Закономірно, що до такого механізму передачі норм та цінностей, як традиція, звертаються неоконсерватори. Це поняття є головним для даного напрямку. На думку неоконсерваторів (Люббе, Альберті), традиції значущі вже остільки, оскільки немає потреби доводити їх нормативну універсальність, даністю є те, що без них неможливо обійтися. “Традиції – це культурні самоочевидності цінностей, які передаються від покоління до покоління й забезпечують орієнтацію індивідів та спрямовують їх погляди та дії” [6, 129].

Минуле для неоконсерваторів виступає підґрунтям для цінностей. Поновленню інтересу до традиції ми зобов'язані втратою впевненості в майбутньому, втратою досвіду (тобто нездатністю звертатися до власного досвіду, що вкоренився в життєвому світі в складних умовах сьогодишнього суспільства), вже досягнутою межею нашої здатності до сприйняття та перероблення інноваційних явищ. Ми реабілітуємо традицію як механізм передачі досвіду та "орієнтаційного знання", наголошують представники неоконсервативної течії в філософії. Для них "розум в історії" має виступати як "розум у традиції" [Див. 6, 129-130].

Розглядаючи історичний розвиток моральнісної культури, Т.Г.Аболіна наголошує на винятковій значущості місця та ролі традицій у моральнісній культурі, "оскільки авторитет її цінностей значною мірою залежить від ствердження незмінних підвалин життя" [1, 24].

Тому дуже важливо, підкреслює автор, з'ясувати, яким чином минулі історико-культурні підвалини містяться в моральнісній пам'яті, "...чи можливі повні культурні провали, чи завжди є схильність, "восприимчивость" людини до моральних начал, які є досить завершеними і склалися вже в далекому минулому" [1, 25]. Для того, щоб розглянути моральнісний розвиток людини, необхідно обов'язково осмислити якісну своєрідність історико-культурного процесу, структуротворчі компоненти моральнісної культури минулого.

Якщо ми звернемося до праць Г.Гадамера, то побачимо, що автор ставить проблему традиції в центр своєї герменевтичної теорії. Він пише про традицію, сутність якої є природна передача переказу ("предания"), про "континіум традиції", в якому виступає для нас усякий переказ ("предание").

Переказ ("предание") включає в себе не лише кодифікований пласт традиції, сукупність текстів, що зберігають свою значущість, але й сам процес їх передачі. Традиція як переказ ("предание") не лише спадщина, але й спадкоємність, переказ ("предание") – це ще й *передавання*.

Переказ ("предание") у концепції Гадамера постає не як множина документів, зміст яких потребує засвоєння його суб'єктом, а як неперервна трансляція культурних смислів, їх передача по традиції. Вороже та зверхнє ставлення до традиції, вважає Гадамер, викликane небажанням рахуватися з її дійсністю, нерозуміння ролі

традиції, веде до заперечення значущості традиції для людського життя, до викривленої оцінки даного феномена.

Гадамер наголошує на тому, що ми живемо в традиції, занурені в неї, знаходимося всередині її. Він протестує проти погляду на традицію як на таку, що безкінечно віддалена від сучасної історії, наголошує на тому, що на традицію не можна дивитися як на минуле, що не має відношення до теперішнього. Люди ніколи не будуть спроможні схопити суть традиції, якщо не зрозуміють її активного, рухливого дієвого характеру. Саме в такому контексті Гадамер вводить поняття "дієвої історії". Традиція не може бути лише реліктом минулих епох, тому що є живою, дієвою історією, в яку однаково занурені минуле й теперішнє. А тому, за Гадамером, неможливо провести чіткий кордон між минулим та сучасним, ніколи не виникне можливість зафіксувати, де закінчується "минуле" й починається "теперішнє" – минуле потенційно несе в собі теперішнє, а теперішнє є не що інше, як реалізоване минуле, що продовжує себе реалізовувати [Див. 5, 334-337].

В цьому контексті Гадамером висувається положення про "континуум традиції", загострюється увага на об'єктивності буття традиції; остання прокладає собі дорогу незалежно від факту її усвідомлення. А тому необхідно підкреслити два аспекти: 1) дія традиції не залежить від того, має вона стихійний чи відрефлексований характер, 2) факт усвідомлення людиною своєї детермінованості ще не звільняє людину від цієї детермінованості.

Але Гадамер дещо гіпертрофує той факт, що ми знаходимося всередині тієї чи іншої традиції незалежно від нашого бажання. Незалежність традиції від волі та свідомості індивідів, які включені в сферу її дії, постає в його концепції незалежністю традиції від суспільно-культурної діяльності як такої. І тут традиція набуває трансісторичного, позачасового буття.

В трактовці Г.Гадамера є ще один, досить важливий момент, а саме: традиція, є не об'єктом, що його індивід застає перед собою як даність, а подією, всередині якої той з самого початку перебуває.

Роль суб'єкта в гуманітарному пізнанні не зводиться до ролі свідка, котрий фіксує результати експерименту. Суб'єкт у гуманітарній сфері сам є учасником подій, які ним осмислюються. Його мислення є не лише осмисленням об'єкту, але поряд із тим є осмисленням

самого себе. Реальність, із якою він має справу, це реальність його власного буття. Так утворюється проблемне поле герменевтичного положення про подієву сутність традиції.

Спроби витлумачити традицію, до яких удавалися на протязі історії, створюють необхідний елемент самої традиції, суттєву ланку в ланцюгові дієвої історії. "По суті своїй традиція – це збереження того, що є, збереження, яке здійснюється за будь-яких історичних змін... Навіть там, де життя змінюється стрімко та різко, як, наприклад, у революційні епохи, при всіх видимих перетвореннях зберігається набагато більше старого, аніж зазвичай вважають, і це старе панує, об'єднуючись із новим у нову єдність. У всякому разі, збереження старого є вільною установкою не в меншій мірі, ніж переворот та оновлення" [5, 334-335].

В контексті всього вищесказаного не можна не погодитися з точкою зору М.Ю.Русина, що "основний зміст поняття "традиція" складає не просто досвід минулих поколінь, а саме такий досвід, який включає в себе умови майбутнього розвитку на даному історичному етапі, в конкретних соціальних умовах для даного суспільства, класу, соціальної групи. Успадковується й розвивається лише те, що не втратило своєї суспільної й культурної значущості. Таким чином, ми доходимо висновку, що традиція – це безперервний процес творення, новаторства, а не застигла, абсолютно незмінна даність" [12, 58-59].

1. Аболина Т.Г. Исторические судьбы нравственности. – К., 1992.
2. Аверинцев С.С. Попытки объясниться. – М., 1988.
3. Баллер Е.А. Социальный прогресс и культурное наследие. – М., 1987.
4. Блок А.А. Дневник. – М., 1989.
5. Гадамер Г. Истина и метод. – М., 1988.
6. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека. – К., 1994.
7. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. – М., 1987.
8. Зеленков А.И. Социокультурный статус традиций и их роль в динамике науки // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. N3. – 1996.
9. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Торонто, 1953.
10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.2. – К., 1984.
11. Русин М.Ю. Фольклор: традиції та сучасність. – К., 1991.
12. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – М., 1983.
13. Шацкый Е. Утопия и традиция. – М., 1990.
14. Цвейг С. Три мастера. – М., 1992.

Тетяна Цибуля. Генеза поняття “традиція” в сучасних культурологічних та естетичних концепціях. Стаття актуалізує ряд питань, пов'язаних з проблемою ставлення до традиції. Наводяться та аналізуються найбільш характерні точки зору на традицію.

Автор відстоює думку, що традицію слід розглядати як неперервний процес творення.

Татьяна Цибуля. Генезис понятия “традиция” в современных культурологических и эстетических концепциях. Статья актуализирует ряд вопросов, связанных с проблемой отношения к традиции. Приводятся и анализируются наиболее характерные точки зрения на традицию.

Автор отстаивает точку зрения, в соответствии с которой традицию следует рассматривать как непрерывный процесс творения.

Tetyana Tsybulya. Genesis of the notion “tradition” in modern culture and aesthetics concepts. The article deals with a number of matters concerning the problem of the place of tradition in humanities and social sciences. The author gives examples of the most popular phenomenon of tradition visions.

The author states that traditions should be considered as a constant process of creation.